

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

УДК 314.044.372

DOI <https://doi.org/10.32782/easterneurope.26-21>

АНАЛІЗ ТЕНДЕНЦІЇ ДЕМОГРАФІЧНОЇ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ

AN ANALYSIS OF DEMOGRAPHICAL SITUATION IN UKRAINE

Пеняк Ю.С.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку та оподаткування,
ННІ «Каразінський банківський інститут»
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Ментей О.С.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри статистики та економічного аналізу,
Харківський національний аграрний університет імені В.В. Докучаєва

Peniak Yuliia

V.N. Karazin Kharkiv National University

Mentei Oleh

Kharkiv National Agrarian University named after V.V. Dokuchayev

У статті розглянуто проблему демографічної кризи в Україні. Здійснено аналіз демографічного стану в Україні та наведено основні причини виникнення депопуляції суспільства, що є надзвичайно важливою для економічної безпеки держави. Розглянуто особливості прогнозування чисельності населення в Україні. Наведено класифікацію основних методів прогнозування, надано характеристику цих методів, розкрито особливості їх застосування. Обґрунтовано основні напрями демографічного розвитку. Наведено зовнішні та внутрішні складові частини демографічної системи. Запропоновано можливі шляхи вирішення демографічної кризи. Саме тому метою дослідження є визначення головних причин сучасної демографічної ситуації, висвітлення основних методів прогнозування чисельності населення та шляхів виходу України з глибокої демографічної кризи.

Ключові слова: демографічна ситуація, чисельність населення, прогнозування, аналіз, народжуваність, смертність населення, демографічна криза.

В статье рассмотрена проблема демографического кризиса в Украине. Осуществлен анализ демографического положения в Украине и приведены основные причины возникновения депопуляции общества, которая является чрезвычайно важной для экономической безопасности государства. Рассмотрены особенности прогнозирования численности населения в Украине. Приведена классификация основных методов прогнозирования, предоставлена характеристика этих методов, раскрыты особенности их применения. Обоснованы основные направления демографического развития. Приведены внешние и внутренние составляющие демографической системы. Предложены возможные пути решения демографического кризиса. Именно поэтому целью исследования является определение главных причин современной демографической ситуации, освещение основных методов прогнозирования численности населения и путей выхода Украины из глубокого демографического кризиса.

Ключевые слова: демографическая ситуация, численность населения, прогнозирование, анализ, рождаемость, смертность населения, демографический кризис.

To date, one of the most challenging problems of socio-economic development of Ukraine is a perceptible population reduction, that is, critical demographic situation. The low level of material welfare and standard of living of majority of the population are considered to be the main reason for the current demographic situation. This has resulted in crisis nature of a significant depopulation with worsening qualitative indicators of the health along with dynamic

population movements. Hence, the analysis of the demographic situation in Ukraine and the identification of the underlying causes of depopulation of society are vital for the economic security of the state and require in-depth study. The objective of the study is to determine the main causes of the current demographic situation, elucidate the main methods of population projecting and ways to egress from deep demographic crisis in Ukraine. Over the past three decades Ukraine has lost more than a third of a million people annually which was due to fertility decline and increase in mortality (depopulation) among Ukrainians. The issue is that several negative developments occurred, which added to the fact that Ukraine became an urban state and was no able to replicate the traditional model of reproductive behavior. In order to manage economic and social processes, to conduct effective and balanced policies at the state and regional levels, the data on the number, deployment and composition of the population is required. Various methods of population projections can be applied depending on the objectives and background information. The following four groups of methods are most frequently used while developing demographic projections: extrapolation methods, economic- mathematical methods; methods of age groups movement and cohorts; peer reviews method. The overall assessment of the future population is called the demographic forecast, and the detailed population structure calculation is called a perspective calculation or population projection. Perspective calculations of the population are most commonly used in practice, as they are not only a method of estimating future changes in the age structure, but also a more accurate method of evaluating changes in the total population. In perspective calculations reproduction of the population models and a method of age groups movements are applied. The current demographic situation in Ukraine can be classified as a crisis, as depopulation is combined with a significant deterioration in the health of the population and its other qualitative characteristics, and, under certain conditions, the crisis may evolve into a demographic catastrophe.

Key words: demographic situation, population, forecasting, analysis, birth rate, mortality, demographic crisis.

Постановка проблеми. Нині однією з основних проблем соціально-економічного розвитку України є відчутне зменшення чисельності населення України, тобто загострення демографічної ситуації. Так, за період отримання України незалежності й до сьогодні в результаті соціально-економічних перетворень держави демографічна ситуація значно погіршилась. Результатом цього є кризовий характер утворення значної депопуляції з погіршенням якісних характеристик здоров'я разом з динамічним рухом населення.

Показниками ефективного розвитку будь-якого населеного пункту є рівень життя людей, що проживають у ньому, а основною рушійною силою науково-технічного прогресу є наявність людських ресурсів, тому великого значення набувають причини сучасної демографічної ситуації та визначення прогнозної чисельності населення. Це обумовлено тим, що вся структура прогнозованих заходів тісно пов'язана зі зміною чисельності населення, отже, зі зростанням суспільних потреб населення.

Формулювання демографічного прогнозування зводиться до наукового дослідження основних показників демографічних процесів, таких як кількість населення, статеві-вікова структура, природний приріст населення, динамічні рухи (внутрішня та зовнішня міграція), народжуваність та смертність, тривалість життя, здійснення шлюбів та розлучень [1, с. 71]. Вони є основними характеристиками демографічних процесів і мають бути повністю обґрунтованими. Результати прогнозування мають вагомий вплив на планування соціально-економічних процесів в державі, неурядових організаціях, компаніях та інших установах, адже допомагають вирішити питання геополітики, перспектив виробництва, споживання товарів та послуг, планування житлового будівництва, розвитку

соціальної інфраструктури, охорони здоров'я та освіти, пенсійних реформ тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасній науковій літературі проблемі демографічної ситуації, виявленню її причин, наслідків та заходів щодо регулювання приділено велику увагу. Ці питання є об'єктом наукового дослідження багатьох науковців, таких як С.І. Пирожков, Е.М. Лібанова, О.В. Макарова, І.О. Курило, Н.С. Власенко, З.І. Кобель, І.Г. Лаврук, І.А. Цвігун [1–10].

Аналіз літературних джерел дає можливість стверджувати, що тенденція до зниження кількості населення в Україні пов'язана зі зменшенням народжуваності та зростанням смертності (депопуляція) українців. Так, відомий український учений, академік С.І. Пирожков зазначає, що «загалом демографічна криза, зумовлюючи фізичний, інтелектуальний і духовний занепад суспільства, є однією з найзначніших загроз національній безпеці України» [2, с. 5]. Отже, для управління економічними й соціальними процесами, проведення ефективної та обґрунтованої політики на державному й регіональному рівнях необхідно володіти даними про чисельність, розміщення та склад населення.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Головною причиною сучасного демографічного стану вважається низький рівень матеріального добробуту та умов життя більшості населення внаслідок глибокої економічної та соціальної кризи. Саме тому питання аналізу демографічного стану в Україні та викриття основних причин виникнення депопуляції суспільства є надзвичайно важливими для економічної безпеки держави та потребують глибшого дослідження.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення головних причин сучасної демогра-

фічної ситуації, висвітлення основних методів прогнозування чисельності населення та шляхів виходу України з глибокої демографічної кризи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Прогнози, пов'язані з оцінкою майбутнього стану населення, називаються демографічними. Об'єктами демографічних прогнозів є показники чисельності населення, темпи зростання (зниження) чисельності населення, народжуваності, смертності, міграції, статевовікової структури населення, а також трудовий, економічний, споживчий потенціали, життєвий фонд населення тощо [3, с. 103].

Загальну оцінку майбутньої чисельності населення називають демографічним прогнозом, а розрахунок структури населення (наприклад, статевовікової, територіальної, освітньої) називають перспективним обчисленням або проєкцією населення.

Також слід враховувати, що демографічні прогнози розробляються на різні періоди часу. Зі збільшенням терміну прогнозування точність прогнозів знижується. Проте найбільшу практичну цінність мають прогнози, що розробляються на період до 20 років. Незважаючи на те, що достовірність прогнозів з періодом понад 20 років знижується, потреба розроблення таких прогнозів зростає. Це залежить від того, що для управління економічними, соціальними процесами в країні, такими як оптимізація розміщення продуктивних сил, розроблення генеральних схем розвитку міст, регіонів, раціоналізація використання природних, трудових ресурсів, потрібна інформація, яка може міститися тільки в довгострокових демографічних прогнозах [4, с. 56].

Інформаційною базою демографічних прогнозів населення є матеріали статистичного

обліку населення, спеціально організовані статистичні спостереження, а також періодичні переписи населення.

Перепис населення – це суцільний періодичний підрахунок населення з детальним описом за статтю, віком та іншими демографічними й соціально-економічними характеристиками на всіх адміністративно-територіальних рівнях країни.

Також збирається інформація про житловий фонд і житлові умови населення. Однією з головних причин великих витрат на традиційний перепис є той факт, що потрібно отримати інформацію від кожного мешканця в країні, тому весь процес збирання даних стає трудомістким, особливо на етапі збирання відомостей.

За оприлюдненими даними, середньорічна чисельність наявного населення України у 2019 році складає 42 млн. 153 тис. осіб [8]. Ці дані, на жаль, не враховують населення, що нині перебуває на окупованих територіях (табл. 1).

Отже, протягом трьох десятиліть Україна щороку втрачає більше третини мільйона населення. Тенденція до зниження кількості населення в Україні обумовлена зменшенням народжуваності та зростанням смертності (депопуляція) українців. Разом ці два фактори призводять до подальшого росту від'ємного показника приросту населення.

Депопуляція на загальноукраїнському тлі триває з 1991 року. Вона пов'язана з динамікою основних демографічних процесів. Протягом тривалого часу, а саме до 2005 року, смертність в Україні переважно зростала, водночас досить високими темпами відбувалося зниження рівня народжуваності в Україні (рис. 1).

Так, пік депопуляції припадав на 2001–2002 роки, а з 2007–2008 років рівень смертності

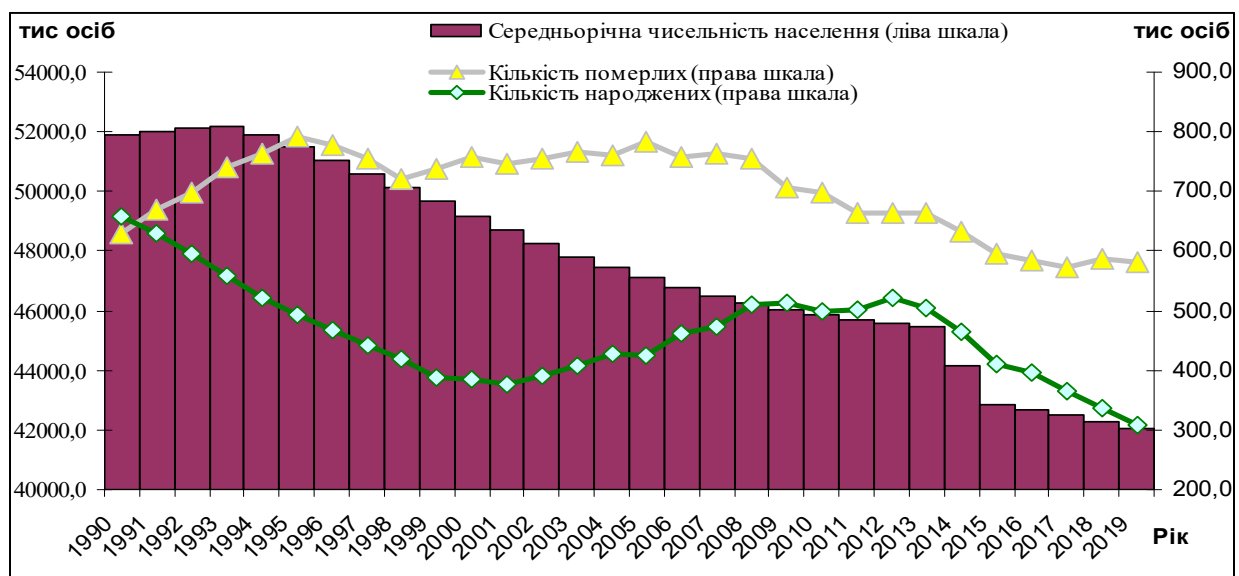

Рис. 1. Середньорічна чисельність населення України та кількість народжених і померлих за 1990–2019 роки

Джерело: розробка авторів

Таблиця 1

Чисельність населення України, кількість народжених і померлих та ланцюгові темпи їх приросту (станом на 1 січня)

Роки	Чисельність наявного населення*	Темпи приросту населення, %	Кількість живонароджених, тис. осіб*	Темпи приросту кількості народжених, %	Кількість померлих, тис. осіб*	Темпи приросту кількості померлих, %
1990	51 838,5	–	657,2	–	629,6	–
1991	6,40	6,40	6,40	6,40	6,40	6,40
1992	4,06	4,06	4,06	4,06	4,06	4,06
1993	6,40	6,40	6,40	6,40	6,40	6,40
1994	3,10	3,10	3,10	3,10	3,10	3,10
1995	3,65	3,65	3,65	3,65	3,65	3,65
1996	-2,01	-2,01	-2,01	-2,01	-2,01	-2,01
1997	-2,90	-2,90	-2,90	-2,90	-2,90	-2,90
1998	-4,55	-4,55	-4,55	-4,55	-4,55	-4,55
1999	2,68	2,68	2,68	2,68	2,68	2,68
2000	2,56	2,56	2,56	2,56	2,56	2,56
2001	-1,60	-1,60	-1,60	-1,60	-1,60	-1,60
2002	1,19	1,19	1,19	1,19	1,19	1,19
2003	1,39	1,39	1,39	1,39	1,39	1,39
2004	-0,54	-0,54	-0,54	-0,54	-0,54	-0,54
2005	2,72	2,72	2,72	2,72	2,72	2,72
2006	-3,06	-3,06	-3,06	-3,06	-3,06	-3,06
2007	0,63	0,63	0,63	0,63	0,63	0,63
2008	-1,10	-1,10	-1,10	-1,10	-1,10	-1,10
2009	-6,34	-6,34	-6,34	-6,34	-6,34	-6,34
2010	-1,20	-1,20	-1,20	-1,20	-1,20	-1,20
2011	-4,81	-4,81	-4,81	-4,81	-4,81	-4,81
2012	-0,23	-0,23	-0,23	-0,23	-0,23	-0,23
2013	-0,11	-0,11	-0,11	-0,11	-0,11	-0,11
2014	-4,54	-4,54	-4,54	-4,54	-4,54	-4,54
2015	-5,93	-5,93	-5,93	-5,93	-5,93	-5,93
2016	-1,88	-1,88	-1,88	-1,88	-1,88	-1,88
2017	-1,63	-1,63	-1,63	-1,63	-1,63	-1,63
2018	2,37	2,37	2,37	2,37	2,37	2,37
2019	-1,12	-1,12	-1,12	-1,12	-1,12	-1,12

* за даними Всеукраїнського перепису населення на 5 грудня 2001 року

* без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя

Джерело: розробка авторів

почав знижуватися. Проте ця різниця настільки велика, що сьогодні вирівнювання цих показників досі не досягнуто, тобто депопуляція зберігається досі.

Серед інших причин зменшення чисельності населення слід назвати соціально-економічні проблеми, зокрема занепад охорони здоров'я, погіршення умов життя, фінансово-економічну кризу, які, звісно, впливають як на стан здоров'я та смертність, так і на народжуваність. Отже, проблема в Україні полягає в тому, що збігаються кілька негативних обставин, які додалися до того, що Україна стала урбаністичною

державою й не могла відтворювати традиційну модель репродуктивної поведінки. Отже, нині основними напрямками демографічного розвитку є:

- управління, регулювання економічними й соціальними процесами, що протікають у країні;
- зведення до мінімуму смертності й захворюваності населення, пом'якшення надлишку або нестачі народжуваності;
- організація міграції в напрямках, що відповідають економічним цілям держави;
- забезпечення достатнього розвитку й створення якомога кращих умов життя для груп

населення, які перебувають у найменш сприятливих умовах.

Під час розроблення демографічних прогнозів найбільш часто використовують такі групи методів [7, с. 88]:

- 1) методи екстраполяції;
- 2) економіко-математичні методи, що дають змогу розробити багатofакторні динамічні моделі;
- 3) методи пересування вікових груп і когорт;
- 4) методи експертних оцінок.

Залежно від поставленої мети й характеру вихідної інформації можуть бути використані різні методи прогнозування.

Екстраполяційні методи засновані на використанні прийомів теорії ймовірностей та математичної статистики. Методи екстраполяції дають змогу отримати оцінку майбутньої чисельності населення в припущенні, що виявлені тенденції народжуваності, смертності, міграції залишаться незмінними. Для найзагальніших і наближених оцінок використовується коефіцієнт загального приросту або середньорічний абсолютний приріст чисельності населення за попередній період.

Екстраполювати майбутню чисельність населення можна також на основі методу вирівнювання ряду динаміки, що характеризує чисельність населення за аналітичними функціями.

Експертний метод, або метод експертних оцінок, заснований на досвіді, компетентності прогнозиста, його науковому передбаченні.

Під час побудови демографічних прогнозів на основі методів статистичного моделювання вико-

ристовуються регресійні моделі, що виражають залежність демографічних явищ від вибраних факторів (наприклад, народжуваності від освітнього рівня населення, рівня добробуту, забезпеченості дитячими та лікувальними установами).

Загальну оцінку майбутньої чисельності населення називають демографічним прогнозом, а детальний розрахунок структури населення – перспективним обчисленням (розрахунком) або проєкцією населення [9, с. 85]. Найбільше застосування на практиці отримали перспективні розрахунки населення, оскільки вони є не тільки методом оцінки майбутньої зміни вікової структури, але й більш точним методом оцінки зміни загальної чисельності населення. У перспективних розрахунках використовуються моделі відтворення населення й метод пересування вікових груп.

Таким чином, у сучасних умовах, коли населення України продовжує перебувати у стані невизначеності, коли не вироблена обґрунтована економічна стратегія на державному рівні, демографічна криза посилюватиметься.

Задля поліпшення демографічної ситуації державі необхідно спрямувати соціально-економічну політику на вирішення найгостріших проблем, які можна згрупувати в основні складові частини демографічної системи (рис. 2).

Державі необхідно робити акценти не на кількісних, а на якісних параметрах демографічного відтворення. Необхідно сконцентрувати зусилля на вирішенні поточних і стратегічних завдань, а саме економічному забезпеченні

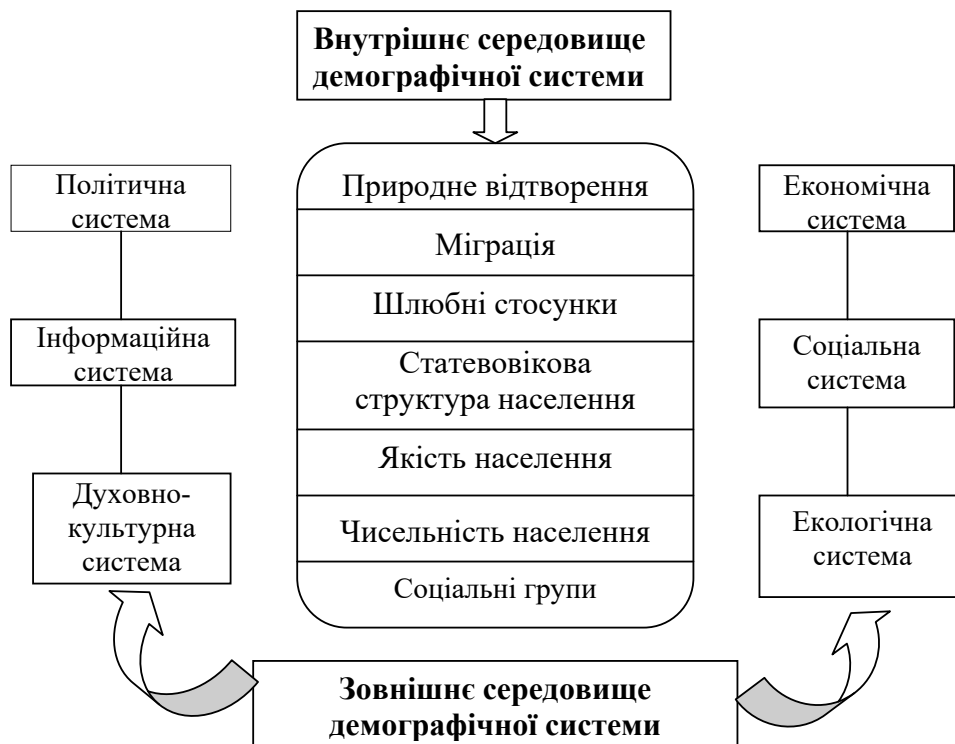

Рис. 2. Основні складові частини демографічної системи

Джерело: сформовано авторами

відтворення населення, належному соціальному захисту сімей з дітьми та осіб похилого віку, поліпшенні екологічної ситуації, зниженні виробничого та побутового травматизму, популяризації здорового способу життя, забезпеченні доступності якісної медичної допомоги та освіти, що, зрештою, стане вагомим підґрунтям для переходу до сучасного режиму відтворення населення й підвищення тривалості його повноцінного активного життя [10, с. 17].

Висновки. Розвиток держави, її життєздатність тісно пов'язані зі стійким демографічним розвитком, який передбачає ефективне відтворення

поколінь людей. Динаміка й структура населення, склад і рух трудових ресурсів і рівень їх використання, задоволення потреб людей у суспільних благах є вихідною базою та кінцевою метою всієї системи прогнозування, стратегічного та індикативного планування, сенсом і метою економічної діяльності та існування держави.

Стан сучасної демографічної ситуації в Україні можна визначити як кризовий, оскільки депопуляція поєднується зі значним погіршенням здоров'я населення та інших його якісних характеристик, тому за певних умов криза може перетворитись на демографічну катастрофу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Шекера О.Г. Демографічна ситуація у світі та в Україні. *Здоров'я суспільства*. 2017. № 1–2. С. 103.
2. Пирожков С.І. Демографічний фактор у глобальній стратегії розвитку України. *Демографія та соціальна економіка*. 2004. № 12. С. 5–20.
3. Лібанова Е.М., Макарова О.В., Курило І.О. та ін. Людський розвиток в Україні: соціальні та демографічні чинники модернізації національної економіки : колективна монографія. Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2012. 320 с.
4. Власенко Н.С., Макарова О.В., Пирожков С.І. Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 року. Київ : Український центр соціальних реформ, 2006. 138 с.
5. Кобеля З.І., Лаврук І.Г. Демографічна криза в Україні: причини та шляхи її подолання. *Науковий огляд*. 2019. № 4 (57). С. 6–17. URL: <http://oaji.net/articles/2019/797-1562510667.pdf> (дата звернення: 20.09.2020).
6. Цвігун І.А. Демографічна безпека України та напрями її регулювання : монографія. Кам'янець-Подільський : ПП Зvoleйко Д.Г., 2013. 400 с.
7. Кравченко Т.В. Методи прогнозування регіонального економічного розвитку. *Економічний аналіз*. 2013. № 13. С. 88–94.
8. Державна служба статистики України : веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 20.09.2020).
9. Чакалова К.О. Прогнозування чисельності зайнятого населення в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2018. № 6. С. 85–87.
10. Україна: перспективи розвитку. Консенсус-прогноз / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. 2018. Вип. 46. 36 с.

REFERENCES:

1. Shekera O.Gh. (2017) Demographic situation in the world in Ukraine. [Demographic Situation in the World in Ukraine]. *Zdorov'ja suspil'stva*, no. 1–2, pp. 103.
2. Pyrozhkov S.I. (2004) Demographic factor in the global development strategy of Ukraine. [Demographic factor in the global development strategy of Ukraine]. *Demography and social economics*, no. 12, pp. 5–20.
3. Libanova E.M., Makarova O.V., Kurylo I.O. (2012) Human development in Ukraine: social and demographic factors of modernization of the national economy. Kyiv: Institute of Demography and Social Research of the M.V. Ptukha Institute of the NAS of Ukraine. 320 p. (in Ukrainian)
4. Vlasenko N.S., Makarova O.V., Pyrozhkov S.I. (2006) Comprehensive demographic forecast of Ukraine for the period up to 2050 year. [Comprehensive demographic forecast of Ukraine for the period up to 2050 year], Kyiv: Ukrainian Center for Social Reforms. 138 p. (in Ukrainian)
5. Kobelja Z.I., Lavruk I.Gh. (2019) Demographic crisis in Ukraine: cause that way to the podolannya. [Demographic crisis in Ukraine: cause that way to the podolannya]. *Naukovyj oghljad*, no. 4 (57), pp 6–17. Available at: <http://oaji.net/articles/2019/797-1562510667.pdf> (accessed 20 September 2020). (in Ukrainian)
6. Cvighun I.A. (2013) Demographic safety of Ukraine and direct regulation. Kam'janecj-Podil'sjkyj: Zvolejko D.Gh. (in Ukrainian)
7. Kravchenko T.V. (2013) Methods for predicting regional economic development. [Methods for predicting regional economic development]. *Ekonomichnyj analiz*, no. 13, pp. 88–94. (in Ukrainian)
8. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy: website. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed 20 September 2020).
9. Chakalova K.O. (2018) Forecast of the number of occupied population in Ukraine. [Forecast of the number of occupied population in Ukraine]. *Naukovyj visnyk Mizhnarodnogo ghumanitarnogo universytetu*, no. 6, pp. 85–87.
10. Ministerstvo ekonomichnogo rozvytku i torghivli (2018) Ukraine: development prospects. Consensus forecast. Vol. 46. 36 p. (in Ukrainian)